

بررسی روند پیوستن نیروی هوایی ارتش شاهنشاهی به انقلاب اسلامی؛

با تکیه بر اسناد و روزنامه‌ها

مسعود دادبخش^۱

چکیده

با قدرت‌گیری رضاشاه، توجه حکومت به نیروهای نظامی کشور افزایش پیدا کرد و ساختار نظامی ارتش ایران بنیان گذاشته شد. تشکیل نیروی هوایی در دوره رضاشاه و تقویت همه‌جانبه آن در دوره محمدرضا شاه از مهم‌ترین تحولات نظامی ایجادشده در ساختار ارتش ایران در دوره پهلوی بود. هرچند که با وجود تمامی توجهات معطوف‌شده به نیروی هوایی و بودجه و امکانات بالایی که در اختیار این نیروی نظامی قرار داشت، به دلایل گوناگون شکاف و انشقاق درونی در این سازمان به‌صورت روزافزون گسترش پیدا کرد و در آستانه انقلاب اسلامی به اوج خود رسید. در این مقاله تلاش شده است تا با روش توصیفی-تحلیلی و با تکیه بر روزنامه‌ها، اسناد و منابع موجود، وضعیت نیروی هوایی ارتش ایران در عصر پهلوی و نقش آن در پیروزی انقلاب اسلامی موردبررسی قرار گیرد. یافته‌های پژوهش حاضر حاکی از آن است که رسته‌های مختلف نیروی هوایی، به‌ویژه همافران، با آگاهی از تبعیضات درون‌سازمانی و ساختار معیوب ارتش ایران به تدریج از بدنه اصلی ارتش فاصله گرفتند و در جریان پیروزی انقلاب اسلامی در کنار مردم به مبارزه با نظام شاهنشاهی پرداختند که این همراهی از دلایل تسریع در روند پیروزی انقلاب بود.

واژه‌های کلیدی: دوره پهلوی، ارتش ایران، نیروی هوایی، همافران، انقلاب اسلامی.

۱. دانش‌آموخته دکتری تاریخ، مدرس دانشگاه جامع علمی کاربردی، پژوهشگر تاریخ معاصر ایران، کارشناس بنیاد ایران‌شناسی. dadbakhsh.masoud@gmail.com

نوع مقاله: ترویجی

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۵/۱۶

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۱۵

Investigating the process of joining the Imperial Army Air Force to the Islamic Revolution; Relying on documents and newspapers

Masoud dadbakhsh^۱

Abstract

To Reza Shah's rise to power, the government's attention to the country's military forces increased and the military structure of the Iranian army was established. The formation of the air force during the period of Reza Shah and its comprehensive strengthening during the period of Mohammad Reza Shah was one of the most important military developments in the structure of the Iranian army during the Pahlavi period. But, in spite of all the attention paid to the air force and the high budget and facilities available to this military force, due to various reasons, the internal split and division in this organization expanded day by day and reached its peak on the eve of the Islamic Revolution. In this article, an attempt has been made to investigate the situation of the Iranian Air Force in the Pahlavi era and its role in the victory of the Islamic Revolution by using descriptive-analytical methods and relying on newspapers, documents and available sources. The findings of the present research show that the different ranks of the Air Force, especially the Homafars, being aware of the internal discrimination and the defective structure of the Iranian army, gradually distanced themselves from the main body of the army and during the victory of the Islamic Revolution, they fought against the imperial system alongside the people, which Accompaniment was one of the reasons for accelerating the victory process of the revolution.

Keywords: Pahlavi period, Iranian army, air force, Homafars, Islamic revolution.

---

^۱. PhD graduate in history, Lecturer of the University of Applied Science and Technology, researcher of contemporary history of Iran, expert of Iranology Foundation. dadbakhsh.masoud@gmail.com

۱. مقدمه

نخستین پرواز هواپیما در فراز شهر تهران در سال ۱۲۹۲ ش توسط یک خلبان روس به نام «کوزمینسکی» صورت گرفت. چندی بعد قشون ایران در سال ۱۲۹۸ ش، در واقعه سرکوب قیام میرزا کوچک خان جنگلی از دو فروند هواپیمای انگلیسی کمک گرفت. موفقیت این عملیات باعث شد تا رضاخان هنگامی که با کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ قدرت نظامی کشور را در اختیار گرفت، تصمیم به استفاده از هواپیما در قشون نظامی ایران بگیرد.

با قدرت گیری رضاشاه در ایران تقویت ارتش تبدیل به یکی از اهداف اصلی کشور شد و آموزش نیروهای متخصص در امور نظامی گسترش پیدا کرد. وی که خاستگاه نظامی داشت پایه های قدرت خود را بر قوای نظامی و شاخه های مختلف ارتش بنیان نهاد و در دوره رئیس الوزرای خود در سال ۱۳۰۳ ش نیروی هوایی ارتش ایران را برای تثبیت قدرت حکومت مرکزی بر نقاط مرزی ایران تشکیل داد. تأسیس مدارس فنی، خلبانی، دیده بان و دانشکده خلبانی و باشگاه هواپیمایی در دوره سلطنت رضاشاه نشان از میزان علاقه و توجه وی به نیروی هوایی ارتش و انجام آموزش های تخصصی در این حوزه دارد (ن. ک: نظری به آموزش های هوایی، ۱۳۵۵: ۷-۱۰). هرچند با وجود تمامی توجهات، این شاخه نظامی در جریان تهاجم قوای متفقین در شهریور ۱۳۲۰ کارایی چندانی از خود نشان نداده و به سرعت تسلیم شد. نداشتن تجهیزات کافی، شکاف درونی ارتش، نبود حمیت لازم جهت مقابله با نیروهای بیگانه در میان سران حکومت، خیانت برخی مقامات لشکری و کشوری و... از دلایل تسلیم سریع شاخه های مختلف نظامی ارتش از جمله نیروی هوایی بود (زرگری نژاد، ۱۳۷۳: ۴۲۰-۴۳۰).

با قدرت گیری محمدرضا شاه توجه به نیروی هوایی ارتش دوچندان شد. علاقه وی به این نیروی نظامی و تقویت قدرت هوایی کشور باعث گردید تا افزون بر خرید تجهیزات و امکانات نوین هوایی، مقوله آموزش در این حوزه ها نیز اهمیت پیدا کند و تلاش های زیادی برای تربیت نیروهای متخصص در امور هوایی صورت بگیرد. در سال ۱۳۲۹ ش، با تأسیس تیپ تعلیمات

در پادگان دوشان تپه تهران، امور آموزشی کارکنان نیروی هوایی متمرکز شد و به تدریج رشد و گسترش زیادی پیدا کرد. این مرکز آموزشی که بعدها به «فرماندهی آموزش‌های هوایی» موسوم گردید یکی از مهم‌ترین و اثربخش‌ترین مراکز آموزش نظامی در سده اخیر بود و در برهه‌های مختلف تاریخی به نقش‌آفرینی پرداخت که شاید مهم‌ترین آن در جریان پیروزی انقلاب اسلامی صورت گرفت، چراکه با پیوستن همافران و کارکنان این فرماندهی به جریان مردمی انقلاب، شکاف درونی ارتش بیش‌ازپیش نمود پیدا کرد و این امر موجب تسریع در روند پیروزی انقلاب اسلامی گردید.

از این رو، پژوهش حاضر تلاش دارد تا با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی و با تکیه بر اسناد آرشیو مرکز اسناد انقلاب اسلامی، روزنامه‌ها و سایر منابع موجود، دلایل تشکیل و قدرت‌گیری نیروی هوایی ارتش در دوره پهلوی و روند پیوستن همافران و افسران آن به جریان انقلاب اسلامی را مورد بررسی قرار دهد.

۲. پیشینه پژوهش

تاکنون چندین کتاب درباره تاریخ نیروی هوایی و وضعیت آموزش در این نیرو به نگارش درآمده است. غلامرضا علی‌بابایی (۱۳۸۳) در بخش‌هایی از کتاب *تاریخ نیروی هوایی در ایران* به بررسی وضعیت آموزشی این قوا پرداخته است. هرچند که در غالب موارد به منبع خاصی اشاره نشده و بیشتر مطالب بدون منبع ارائه شده است. ستاد فرماندهی نیروی هوایی شاهنشاهی (۱۳۵۵) نیز به مناسبت سی و پنجمین سالگرد پادشاهی محمدرضا شاه سه جلد کتاب درباره نیروی هوایی و آموزش‌های هوایی به چاپ رسانده است. این کتاب‌ها حاوی مطالب ارزشمندی درباره تاریخچه آموزش‌های هوایی در ایران است، اما پیش از وقوع انقلاب اسلامی به نگارش درآمده‌اند و در بخش‌هایی درباره ساختار آموزشی نیروی هوایی ارتش به اغراق و بزرگ‌نمایی پرداخته‌اند.

درباره نقش کارکنان نیروی هوایی و فرماندهی آموزش‌های هوایی در پیروزی انقلاب اسلامی نیز پژوهش‌های جداگانه‌ای صورت پذیرفته است. نجف‌پور (۱۳۹۰) افزون بر گردآوری اطلاعاتی در این باره، اقدام به ضبط و ثبت خاطرات برخی از همافران و کارکنان هوایی حاضر در صحنه وقایع پرداخته و لطفیان (۱۳۸۰) نیز در بخش‌هایی از کتاب *ارتش و انقلاب اسلامی در ایران* به صورت اجمالی نقش نیروی هوایی در حوادث مربوط به انقلاب اسلامی را مورد بررسی قرار داده است.

تمام این پژوهش‌ها، ارزشمند و حاوی نکات مهم و ارزنده‌ای هستند، اما هیچ‌کدام از آن‌ها به صورت اختصاصی و ویژه به بررسی شکل‌گیری نیروی هوایی شاهنشاهی و روند پیوستن کارکنان و افسران آن به انقلاب اسلامی نپرداخته‌اند و همین موضوع تفاوت و ویژگی مقاله حاضر نسبت به پژوهش‌های پیشین است.

۲. تأسیس نیروی هوایی ارتش در عصر رضاشاه

یکی از مهم‌ترین اهداف حکومت در دوران وزارت، رئیس‌الوزاری و سلطنت رضاشاه، تغییر ساختار ارتش و نوین‌سازی آن بود (ذکاء، ۱۳۵۰: ۲۵۷). به طوری که در سال ۱۳۰۱ ش، هنگامی که وی وزارت جنگ را بر عهده داشت، مخارج قوای نظامی حدود ۴۷٪ از بودجه کل کشور را در برمی‌گرفت^۱ (ذکاء، ۱۳۵۰: ۲۶۲).

رضاخان در سال ۱۳۰۱ ش به منظور بررسی تأسیس هواپیمایی نظامی دستور داد تا دفتری با نام «دفتر هواپیمایی» در ستاد ارتش وقت تأسیس شود و بدین‌سان سازمان هواپیمایی برای نخستین بار جزء سازمان‌های ارتش ایران به‌شمار آمد. پس از آن دولت اقدام به خرید چند فروند هواپیما

---

۱. تلاش‌های رضاشاه برای تقویت ساختار ارتش به شکلی بود که مجموع نفرات ارتش ایران از ۲۲۸۰۰ نفر در سال ۱۳۰۰ به ۱۸۳۸۶۳ نفر در مردادماه سال ۱۳۲۰ رسید (قدیمی، ۱۳۲۶: ۱۱۳).

از کشورهای آلمان و شوروی (روسیه) نمود که این هواپیماها به نوعی هسته ابتدایی نیروی هوایی ارتش ایران را تشکیل دادند. همچنین دولت در سال ۱۳۰۲ برای تکمیل تحصیلات نظامی و هوایی و یادگیری فن خلبانی افسرانی را به کشورهای فرانسه و شوروی اعزام کرد. در خرداد سال ۱۳۰۳ رضاخان طی حکمی دستور به تشکیل سازمانی تحت عنوان «هواپیمایی کل قشون» داد؛ اگرچه این سازمان عملاً در فروردین ماه سال ۱۳۰۵ تشکیل شد و شامل دو قسمت صفی و فنی و مجموعاً بیست فروند هواپیما بود (علی بابایی، ۱۳۸۳: ۴۴، ۵۱، ۱۷۴).

در سال ۱۳۰۶ ش سازمان هواپیمایی توسعه پیدا کرد و شماری از دانشجویان نظامی که در فرانسه و شوروی فن خلبانی و مکانیکی آموخته بودند به ایران بازگشتند. دولت نیز سیزده فروند هواپیمای جدید خریداری کرد. این امر باعث شد تا اداره هواپیمایی در قلعه مرغی تهران به طور رسمی تشکیل شود (علی بابایی، ۱۳۸۳: ۸؛ عاقلی، ۱۳۷۷: ۲۰۶).

۱.۲. مراکز آموزش هوایی در دوره رضاشاه

رضاشاه به بسط و گسترش قدرت نظامی کشور تمایل زیادی داشت و آینده کشور را در گروی تسلط به آسمانها می دید (تاریخ نیروی هوایی شاهنشاهی، ۱۳۵۵: ۸). از این رو بخش زیادی از هم‌وغم خود را مصروف به تقویت کادر پروازی و قشون هوایی کشور کرد. در سال ۱۳۱۰ ش حکومت مدارس مختص آموزش امور فنی هواپیما و آموزش خلبانی در کشور افتتاح و اقدام به استخدام مستشاران هوایی از کشورهای کوچک تر و بی طرف نمود (استادوخ: ک ۴۸، پ ۴۳). در ابتدا هیئت چهارنفره سوئدی و پس از چندی چهار افسر بلژیکی مسئولیت آموزش خلبانان ایرانی را بر عهده گرفتند؛ اما عدم رضایت رضاشاه از کارایی آنان موجب شد

تا این افراد مرخص شده^۱ و اعزام افسران جوان ایرانی به خارج از کشور در اولویت قرار گیرد (صدقی، ۱۹۸۵؛ نوار ۸/۵؛ علی بابایی، ۱۳۸۳: ۵۴-۵۶).

به طور کلی در دوره سلطنت رضاشاه مدارس، آموزشگاه‌ها و دانشکده‌های هوایی ذیل تشکیل شدند: «مدرسه فنی هواپیما» در شهریور ۱۳۱۰، «مدرسه خلبانی» در شهریور ۱۳۱۱، «مدرسه دیده‌بانی» در دی ۱۳۱۲، «مدرسه معلم خلبانی» در سال ۱۳۱۴، «دانشکده فنی هوایی» در سال ۱۳۱۵ و «باشگاه هواپیمایی کشوری» در سال ۱۳۱۸ ش (نظری به آموزش در نیروی هوایی شاهنشاهی، ۱۳۵۵: ۵-۱۱؛ سنجر، ۱۳۷۰: ۵۷-۵۸؛ تاریخ نیروی هوایی شاهنشاهی، ۱۳۵۵: ۱۶۹-۱۷۰).

۳. نیروی هوایی در دوره سلطنت محمدرضا شاه

با وقوع حادثه سوم شهریور ۱۳۲۰ و اشغال ایران توسط نیروهای متفقین، نیروی هوایی ایران استقلال خود را از دست داد و از تاریخ ۹ شهریورماه در اختیار و تحت فرماندهی لشکر ۱ پادگان مرکز و در ۱۲ مهرماه در اختیار وزارت جنگ درآمد. روز ۱۵ مهرماه نیروی هوایی کشور با نام «اداره هواپیمایی» مجدداً اعلام وجود و استقلال نمود و در روز دوم اسفندماه همان سال تشکیلات آن به تصویب رسید. مطابق با مصوبه یادشده، آموزشگاه‌های خلبانی، فنی و دیده‌بانی از واحدهای تابعه آن محسوب می‌شدند (علی بابایی، ۱۳۸۳: ۷۱-۷۲). هرچند که به دلیل شرایط سیاسی و اقتصادی حاکم بر کشور، این آموزشگاه‌ها عملاً چندین سال بعد تشکیل شدند. نیروهای شوروی فرودگاه قلعه مرغی را اشغال کرده بودند و فرودگاه مهرآباد نیز به تصرف نیروهای انگلیسی درآمد؛ از این رو فعالیت‌های آموزشگاه فنی تا سال ۱۳۲۶ ش متوقف شد

---

۱. در سال ۱۳۱۸ وزارت فرهنگ استخدام تبعه خارجی اعم از کارمند و دانش‌آموز را در باشگاه‌های هوایی کشور ممنوع اعلام کرد (ساکما: ۲۹۷-۹۶۹۰).

و آموزشگاه خلبانی نیز که تا سال ۱۳۲۱ ش در مهرآباد مستقر بود به ساختمان شمالی و در سال ۱۳۲۳ ش به بخش جنوبی دوشان‌تپه انتقال پیدا کرد. تا آنکه سرانجام دوره پانزدهم آموزشگاه خلبانی که شامل ده افسر و یک استوار هوانورد بود در ۲۰ خرداد ۱۳۲۶ پایان یافت و این یازده نفر گواهینامه خلبانی خود را در ۲۵ مهر ۱۳۲۶ از دست محمدرضا شاه دریافت نمودند. این تاریخ را به‌نوعی می‌توان سالروز تجدید حیات نیروی هوایی شاهنشاهی ایران دانست (نظری به آموزش در نیروی هوایی شاهنشاهی، ۱۳۵۵: ۱۳-۱۴؛ سنجر، ۱۳۷۰: ۹۲-۹۳).

از طرفی آمریکا در سال ۱۳۲۶ ش با هدف جلوگیری از نفوذ کمونیسم به منطقه و ممانعت از دسترسی شوروی به منابع نفتی ایران و اقیانوس هند، اقدام به تقویت ساختار نظامی ایران نمود. واگذاری اعتبار ۵۱ میلیون دلاری برای خرید تسلیحات نظامی به حکومت ایران، باعث شد تا در عرض سه سال نیروی هوایی ایران قدرت جنگی خود را پنج برابر کرده و اقدام به خریداری هواپیماهای جدید نماید و بدین ترتیب نیاز نیروی هوایی به تربیت خلبانان و متخصصین فنی را بیش‌ازپیش نمود. از این‌رو برنامه گسترده‌ای برای آموزش خلبانان آغاز و نخستین گروه افسران نیروی هوایی در سال ۱۳۲۷ ش برای گذراندن دوره‌های آموزشی ویژه به آمریکا اعزام شدند. همچنین آمریکایی‌ها ظرفیتی را برای استفاده خلبانان ایرانی در آموزشگاه‌های فنی و خلبانی و کالج فرماندهی و ستاد هوایی آمریکا در نظر گرفتند. مدت کوتاهی پس‌از آن، نیروی هوایی ایران اقدام به تأسیس دانشکده‌ها و آموزشگاه‌های جدیدی نمود (لطیفیان، ۱۳۸۰: ۶۹؛ سنجر، ۱۳۷۰: ۱۳۹).

از سال ۱۳۲۷ ش به تدریج برای تجدید سازمان و توسعه کار در نیروی هوایی ارتش اصلاحاتی صورت پذیرفت و در طی چند سال مؤسسات تعلیماتی مختلفی، از جمله «دانشکده فنی»، «آموزشگاه فنی»، «آموزشگاه کمک مکانیکی (مکانیسنی)»، «دانشکده خلبانی» و «دانشکده تکمیلی ناوبری هوایی» تشکیل، تکمیل و مشغول به کار شدند. به‌طور کلی مطابق با برنامه تدوین‌شده، سالانه ۱۱۵۲ دانشجو و دانش‌آموز از میان داوطلبان گزینش شده و از شهرهای

مختلف کشور برای انجام و یا تکمیل تحصیلات به تهران منتقل می‌شدند (مصور رحمانی، ۱۳۶۳: ۶۳).

افزایش شمار دانشجویان و دانش‌آموزان و نیاز به انسجام و هماهنگی آموزشی موجب شد تا حکومت به فکر تجمیع و متمرکز ساختن تمامی دانشکده‌ها و آموزشگاه‌های هوایی و فعالیت‌های آموزشی آن‌ها بیفتد. از این رو در سال ۱۳۲۹ تیب تعلیمات هوایی تشکیل شد که این تیب پس از چندی به مرکز آموزش‌های هوایی و سپس فرماندهی آموزش‌های هوایی تغییر نام داد.

۳.۱. تیب تعلیمات هوایی

تا سال ۱۳۲۹ ش که دانشکده‌ها و آموزشگاه‌های هوایی به صورت جداگانه و در یگان‌های مختلف نیروی هوایی فعالیت می‌نمودند، مجموعاً ۶۳۲ نفر در رشته‌های مختلف، از مراکز آموزشی نیروی هوایی فارغ‌التحصیل شدند. در این سال و با توجه به تسریع سیر پیشرفت‌های فنی و آموزشی در نیروی هوایی، تصمیم به تجمیع و تمرکز فعالیت‌های آموزشی گرفته شد؛ بنابراین در ۹ آبان سال ۱۳۲۹ «تیپ تعلیمات» در پادگان شمالی دوشان‌تپه تشکیل گردید (علی‌بابایی، ۱۳۸۳: ۷۹؛ نظری به آموزش در نیروی هوایی، ۱۳۵۵: ۱۴-۱۵).

در سال ۱۳۳۲ ش مقرر شد افسران ارشد دوره خود را در کالج فرماندهی و ستاد هوایی آمریکا طی کنند اگرچه ظرفیت این کالج نیازهای نیروی هوایی ارتش را به صورت کامل تأمین نمی‌کرد و برای حضور در آن نیاز به تسلط کامل به زبان انگلیسی بود. در نتیجه در سال ۱۳۳۴ ش تصمیم بر آن شد که در چند سالن و اتاق دانشگاه جنگ نیروی زمینی، دوره ستاد هوایی تشکیل شود (سنجر، ۱۳۷۰: ۱۵۸-۱۵۹).

در سال ۱۳۳۶ ش آموزشگاه زبان، هنگ آموزش مقدماتی تأسیس و دانشکده خلبانی و در سال ۱۳۳۷ ش آموزشگاه‌های فنی بار دیگر تشکیل شدند و ساختمان‌های جدیدی برای دانشکده

خلبانی و آموزشگاه‌های فنی پی‌ریزی شد. در سال ۱۳۳۸ ش آموزشگاه‌های افزاینده و رانندگی و در سال ۱۳۳۹ ش نخستین دوره افسری جزء و پلیس هوایی و صفی نیز تشکیل و به سازمان تیپ تعلیمات اضافه گردید (تاریخ نیروی هوایی شاهنشاهی، ۱۳۵۵: ۱۴۸).

۳.۲. مرکز آموزش‌های هوایی (فرماندهی آموزش‌های هوایی)

میزان اثربخشی و پیشرفت کمی تیپ تعلیمات موجب شد تا تیپ تعلیمات از سال ۱۳۴۳ ش و با تخصیص امکانات آموزشی بیشتر «مرکز آموزش‌های هوایی» نامیده شد. سرانجام در سال ۱۳۵۰ ش نام مرکز آموزش‌های هوایی به «فرماندهی آموزش‌های هوایی» تغییر پیدا کرد و با تأسیس «مرکز آموزش تخصص‌های پروازی» در سال ۱۳۵۳، با هفت مرکز زیر، وظیفه آموزش کادر موردنیاز نیروی هوایی را بر عهده گرفت:

۱. تخصص‌های پشتیبانی؛ ۲. زبان؛ ۳. الکترونیک؛ ۴. نظامی؛ ۵. نگهداری هواپیما؛ ۶. پدافند زمین به هوا و ۷. مرکز تخصص‌های پروازی (تاریخ نیروی هوایی شاهنشاهی، ۱۳۵۵: ۱۴۹-۱۵۸؛ نظری به آموزش در نیروی هوایی شاهنشاهی، ۱۳۵۵: ۱۵-۲۶).

۴. قدرت‌گیری نیروی هوایی ایران در اواخر دوره پهلوی

محمد رضا شاه پس از موفقیت کودتای ۲۸ مرداد، به این نتیجه رسید که قدرت اقتصادی بدون قدرت نظامی وجود خارجی ندارد، بنابراین وی نیز به‌مانند رضاشاه سلطنت خود را بر پایه ارتش پی‌ریزی نهاد. به‌طوری‌که شاید فرماندهی کل قوا شغل اصلی او به‌شمار می‌آمد. محمد رضا شاه با پول حاصل از نفت، به تدریج ارتش را با مدرن‌ترین و گران‌ترین تجهیزات مسلح کرد و از مستشاران نظامی آمریکایی در امر آموزش ارتش استفاده نمود (نجف‌پور، ۱۳۹۰: ۲۴-۲۵). وی نیروی هوایی را بیش از دیگر نیروهای مسلح مورد توجه قرار می‌داد و به هر موضوعی که به نیروی هوایی و یا هواپیما و پرواز می‌شد علاقه‌مند بود (علی بابایی، ۱۳۸۳: ۸۸). از دید شاه

نیروی هوایی و کارکنان آن می‌بایست الگوی کاری و رفتاری سایر نیروها و کارکنان ارتش می‌بودند و خود را وقف ارتش شاهنشاهی می‌کردند^۱ (تاریخ نیروی هوایی شاهنشاهی، ۱۳۵۵: ۱۰).

از سال ۱۹۷۳ م / ۱۳۵۲ ش رشد چهار برابری درآمدهای نفتی موجب شد تا محمدرضا شاه پیش از پیش ماجراجویی‌ها و بلندپروازی‌های نظامی خود را دنبال کند. از این رو ایران تبدیل به بزرگ‌ترین خریدار تسلیحات نظامی آمریکا گردید؛ به طوری که در حواصل سال‌های ۱۹۷۴ تا ۱۹۷۸ م از مجموع ۵۶/۴ میلیارد دلار تسلیحات نظامی فروخته شده توسط آمریکا، ۲۰/۴ میلیارد دلار توسط ایران^۲ خریداری شده بود. رقمی که بیش از یک سوم مجموع صادرات نظامی آمریکا را تشکیل می‌داد. همچنین بودجه نظامی ایران در سال‌های ۱۹۷۶-۱۹۷۷ م بیش از مجموع بودجه نظامی تمامی کشورهای منطقه بود. اگرچه بسیاری از این ارقام غالباً روی کاغذ بوده و دولت آمریکا بخش زیادی از تسلیحات خریداری شده را هیچ‌گاه به ایران این تحویل نداد (نراقی، ۱۳۸۱: ۳۲-۳۳؛ ۱۳: 1977-1976 Military balance).

کشور	ایران	عربستان	عراق	عمان	امارات، قطر، بحرین	ج.ع	ج.د.خ
						یمن ^۳	یمن ^۴

۱. ارتشبد محمد خاتمی فرمانده وقت نیروی هوایی (۱۳۳۷-۱۳۴۷ ش) در سال ۱۳۳۷ ش در نخستین دیداری که با خلبانان و هنرآموزان مرکز آموزش هوایی داشت، انضباط، به روز بودن، نظم مالی، راست گویی و شجاعت، سلامتی نیرو و استطاعت بدنی را مهم‌ترین شرایط کارکنان هوایی کشور می‌داند و به آنان توصیه می‌کند که تا جای امکان، دیرتر ازدواج کرده و خود را وقف کار خود کنند. وی می‌گوید: «به عقیده من این سن نباید زودتر از ۲۶ سال باشد، حتی قدری دیرتر بهتر» (ده سال سخنان فرماندهی نیروی هوایی شاهنشاهی، ۱۳۴۸: ۲۷-۳۴).

۲. هرچند میزان تسلیحات تحویل داده شده به ایران بسیار کمتر از این رقم بوده است و دولت آمریکا بیش از نیمی از تسلیحات نظامی را در آن تاریخ به ایران تحویل نداده است.

۳. جمهوری عربی یمن.

۴. جمهوری دموکراتیک خلق یمن.

۴۱	۶۰	۱۷۱	۷۹۱	۱۱۹۱	۶۷۷۱	۹۵۰۰	هزار میلیون دلار
----	----	-----	-----	------	------	------	---------------------

با تمام این اوصاف، می‌توان گفت توجه دولت مردان آمریکایی به تقویت ارتش ایران و به ویژه نیروی هوایی ارتش بیشتر برای جلوگیری از نفوذ کمونیسم در منطقه و قدرت گیری تفکرات چپ در خاورمیانه بود. این امر موجب شد تا در این ایام با کمک‌های آمریکا و دیگر کشورهای غربی، نیروی هوایی ارتش شاهنشاهی متحول شود، به طوری که در حواصل سال های ۱۳۴۶ تا ۱۳۵۶ تعداد جنگنده‌های بمب افکن ایران دو برابر شد و از سال ۱۳۵۱ تا وقوع انقلاب اسلامی، تعداد کارکنان نیروی هوایی از ۲۲ هزار به حدود ۱۰۰ هزار نفر رسید. همچنین خرید گسترده هواپیماها و تسلیحات نظامی از آمریکا باعث شده بود تا میزان حضور مستشاران نظامی آمریکایی در ایران و تعداد کارکنان نیروی هوایی تحت آموزش در آمریکا بسیار بیشتر از گذشته شود؛ به طوری که در ایام مصادف با وقوع انقلاب اسلامی شمار کارکنان وزارت دفاع آمریکا در کشور بیش از ۱۵۰۰ نفر بود. از سوی دیگر در حواصل سال‌های ۱۳۳۸ تا ۱۳۵۷ بیش از یازده هزار نفر از کارکنان نیروی هوایی ارتش ایران برای تکمیل آموزش، به آمریکا اعزام شده بودند (نجف پور، ۱۳۹۰: ۳۰-۳۱).

در سال‌های منتج به انقلاب، ارتش ایران حدود ۲۵۰۰ خلبان برای شکاری بمب افکن‌های تک‌نفره در اختیار داشت و ۸۰ درصد نفرات عملیاتی آن هر روز پرواز می‌کردند. افزون بر این‌ها، جنگنده‌های ایرانی با حمایت دولت آمریکا، با ۷۰ تا ۸۰ سورتی روزانه آسمان کشورهای همسایه را نیز تحت پوشش قرار می‌دادند (ارتش در عصر پهلوی، ۱۳۷۹: ۱۰۷).

در چنین شرایطی و در کمال ناباوری شاه و اطرافیانش، نیروی هوایی ارتش تبدیل به نخستین نیروی نظامی کشور شد که به حمایت از انقلاب مردمی ایران پرداخته و به صف انقلابیون پیوست.

۵. نقش آفرینی نیروی هوایی ارتش در پیروزی انقلاب اسلامی

نیروی هوایی ارتش شاهنشاهی که به نوعی محبوب‌ترین شاخه نظامی در حکومت پهلوی به شمار می‌رفت و شخص محمدرضا شاه امید و علاقه بسیاری به آن داشت، با پیوستن به جریان مردمی انقلاب شوک عظیمی را به بدنه ارتش شاهنشاهی وارد کرد و نقش بسیار پررنگی را در مبارزات علیه حکومت پهلوی ایفا نمود. چرخش نیروی هوایی به سمت انقلاب اسلامی یکی از مهم‌ترین عوامل پیروزی این نهضت مردمی به شمار می‌آید، به گونه‌ای که امام خمینی درباره نقش نیروی هوایی در پیروزی انقلاب می‌فرماید:

«افتخار و آفرین بر ارتشی که در اوج تصمیم جاودانه خود حصار تعبد طاغوت را شکست و برج و باروی رژیم سلطنت و حکومت ۲۵۰۰ ساله شاهنشاهی را به آتش کشید... تصمیم شجاعانه کارکنان شریف ارتش اعم از افسران و درجه‌داران و سربازان آن‌چنان کوبنده و قاطع بود که مجال تفکر و تصمیم را از دشمنان خدا و خلق گرفت و پیوستن ارتش خصوصاً نیروی هوایی به صفوف الهی ملت، لحظه شادی بندگان خدا و یأس و ناامیدی ستمگران گردید... و حقاً نیروی هوایی سهم بیشتری ادا کرده است» (خمینی، ۱۳۸۹: ۳۵۵/۲۱).

۵. ۱. بررسی عوامل پیوستن همافران و افسران نیروی هوایی ارتش شاهنشاهی به انقلاب

اسلامی

بدون تردید پیوستن شمار زیادی از همافران و افسران نیروی هوایی به مبارزات مردمی علیه حکومت پهلوی از عوامل و دلایل مهم ایجاد شکاف در بدنه ارتش و تسریع در روند پیروزی انقلاب اسلامی بود. در جریان پیروزی انقلاب اسلامی همافران و کارکنان نیروی هوایی از نخستین دسته‌های نظامی بودند که به مبارزه علنی علیه حکومت محمدرضا شاه پرداخته و به صورت گروهی با امام خمینی بیعت کردند. به‌طور کلی عوامل گوناگونی همچون تضعیف

قوای روحی، رویکرد تبعیض آمیز و خطاهای استراتژیک حکومت و در برابر یکدیگر نهادن ارتش و مردم موجب گسست میان نیروهای نظامی (عزیزی، ۱۳۸۶: ۱۴۵) و گرایش کارکنان نیروی هوایی به انقلاب مردمی ۱۳۵۷ و پیوستن آنان به مبارزه علیه رژیم شاهنشاهی شد که در ادامه به اجمال مهم ترین آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته است:

۵. ۱. ۱. تضعیف قوای روحی؛ به دلیل وابستگی شمار زیادی از نظامیان به محمدرضا شاه

یکی از دلایل مهم فروپاشی ساختار ارتش و به ویژه نیروی هوایی و گرایش بخش عظیمی از کارکنان آن به نهضت انقلابی مردم، وابستگی بسیار فرماندهان نظامی به شخص شاه بود. در آستانه انقلاب اسلامی محمدرضا شاه در برابر بحران‌های همه جانبه و فزاینده از درک درست موقعیت ناتوان شده و به این باور رسیده بود که کشورهای بزرگ غربی به حمایت از مخالفانش پرداخته و سقوط حکومت پهلوی را می‌خواهند و این باور را به فرماندهان نظامی کشور نیز القا می‌نمود (فروزش و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۵۶۴).

در گزارشی که ژنرال هایزر^۱ یک هفته پیش از خروج شاه به آمریکا فرستاده است، وی بزرگ ترین نگرانی موجود فروپاشی سریع ارتش ایران پس از خروج شاه و به پیروی از وی خروج شماری از افسران ارشد ارتش می‌داند (نجاتی، ۱۳۷۱: ۲۵۵).

حدس و نگرانی هایزر چندان بیراه نبوده است، زیرا با اعلام خروج شاه قوای روحی ارتش تضعیف شد و به تدریج بخشی از نیروهای نظامی کشور به سمت انقلابیون متمایل گردیدند.

۵. ۱. ۲. رویکرد تبعیض آمیز در برابر همافران و افسران جزء نیروی هوایی

نگاه تبعیض آمیز به برخی رسته‌های نظامی را شاید بتوان مهم ترین عامل فاصله گرفتن آنان از بدنه نیروی هوایی ارتش دانست که اصلی ترین آن‌ها رسته همافران بودند. رسته همافران از

---

^۱ Robert Ernest Huyser

افراد دیپلمه‌ای تشکیل می‌شد که در سال‌های پایانی رژیم پهلوی و به‌منظور تشکیل کادر فنی پیشرفته برای نیروی هوایی به استخدام نیروی هوایی ارتش درآمده بودند و پس از اتمام دوره‌های آموزشی در ایران، برای تکمیل دانش فنی، به آمریکا اعزام می‌شدند. حضور آنان در آمریکا و مشاهده شرایط نظامی، اجتماعی و سیاسی متفاوت آن کشور، قرار گرفتن در ذیل افسران و متخصصان نیروی هوایی آمریکا و از همه بدتر تلقی آنان به‌عنوان کارکنان درجه دوم در نیروی هوایی ارتش شاهنشاهی موجب اعتراض همیشگی و دور شدن آنان از بدنه اصلی نیروی هوایی ارتش شاهنشاهی در آستانه انقلاب اسلامی بود. آیین‌نامه نیروی هوایی، مصوب ۲۶ دی ۱۳۵۶ به‌طور روشن همافران را منحصرأً مجاز به فعالیت در رسته فنی هوایی می‌دانست و آنان هیچ‌گاه مجاز به تغییر رسته و نائل شدن به درجه افسری نبودند (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، آیین‌نامه رسته‌های افسران، همافران و درجه‌داران نیروی هوایی). از سوی دیگر، تفاوت فاحش جایگاهی میان افسران ارشد و درجه‌داران و افسران جزء، موجب دلسردی و بی‌انگیزگی بخش وسیعی از بدنه نیروی هوایی ارتش شاهنشاهی شده بود.

۵. ۱. ۳. خاستگاه دینی و مذهبی شمار زیادی از نظامیان

همان‌گونه که ذکر شد، در آستانه انقلاب اسلامی، رویکرد اعتراضی در برابر تفکر تبعیض‌آمیز رایج در نیروی هوایی در میان برخی همافران، درجه‌داران و افسران جزء در حال گسترش بود. در چنین شرایطی نقش رهبری انقلاب و برخی روحانیون و مراجع اهمیت بیشتری پیدا کرد. ایشان با تکیه بر وجه اشتراک میان نیروهای انقلابی و نیروهای نظامی، به‌ویژه سربازان و همافران، که همانا دیدگاه اعتراضی و اعتقادات مذهبی بود، آنان را علیه رژیم پهلوی و پیوستن به نیروهای انقلابی تشویق می‌کردند. امام خمینی درباره عدول از سوگند وفاداری ارتشیان معتقد بودند که: «قسم برای حفظ قدرت طاغوتی صحیح نیست و مخالفت با آن واجب است» و برخی دیگر از مراجع نیز فتوایی بدین‌مضمون صادر کردند (خمینی، ۱۳۸۹: ۱۲۷/۶؛

عزیزی، ۱۳۸۶: ۱۲۷). این امر باعث وقوع اعتراضات گسترده در پادگان‌های نظامی، به‌ویژه پادگان‌های نیروی هوایی و فزونی شمار متواریان از خدمت شده بود؛ به‌طوری‌که طبق پرونده‌های موجود در بایگانی اداره یکم ارتش شمار فراریان در ایام منتج به انقلاب اسلامی به ۱۲۰۰ تن رسید (حسینیان، ۱۳۸۵: ۸۶۲-۸۶۷).

۵. ۱. ۴. قرار گرفتن ارتش در برابر ملت

وابستگی ساختار ارتش به کشورهای بیگانه، دفاع از سلطنت محمدرضا شاه و مقابله با ملت از مهم‌ترین چالش‌های پیش روی مخالفان در آستانه انقلاب اسلامی بود. از این‌رو امام خمینی و انقلابیون با هدف ایجاد پیوند میان مردم و ارتش به اقداماتی نظیر دعوت از ارتش برای رودررو نشدن با ملت، دعوت از مردم برای درگیر نشدن با ارتش و تقدیم گل در برابر گلوله، دعوت از سربازان برای فرار از پادگان‌ها، دعوت به جدا شدن بدنه ارتش از سران و فرماندهان آن، انجام دادند. انقلابیون با این شیوه توانستند به‌تدریج، مدیریت و فرماندهی ارتش را از دست شاه و مستشاران آمریکایی خارج کرده و در اختیار رهبری انقلاب بگیرند (علائی، ۱۳۸۶: ۱۹۶).

۵. ۲. شکست طرح کودتای هایزر

پیوستن کارکنان و افسران نیروی هوایی به جریان مبارزه با رژیم شاهنشاهی از منظری دیگر نیز موجب دل‌سردی امیدواران به نظریه کودتای نظامی و تسریع در پیروزی انقلاب اسلامی شد. پیش از خروج شاه از ایران، به دلیل اوضاع آشفتنه داخلی و جو ناامیدی و سردرگمی حاکم در میان ارتشیان وفادار به شاه، رابرت ارنست هایزر، ژنرال عالی‌رتبه نیروی هوایی آمریکا و معاون وقت نیروهای ناتو در اروپا به‌طور مخفیانه در ۱۴ دی ۴/۱۳۵۷ ژانویه ۱۹۷۹ جهت سامان‌دهی اوضاع وارد ایران شد (سولیوان و پارسونز، ۱۳۷۳: ۲۰۰؛ هایزر، ۱۳۸۹: ۱۷). سفر هایزر به‌طور مخفیانه و با هدف رایزنی درباره وضعیت سلاح‌های پیشرفته آمریکایی و از آن مهم‌تر ترغیب نظامیان ایرانی به مقاومت در برابر نیروهای مردمی و حمایت از حکومت پهلوی

صورت گرفت. (روزنامه اطلاعات، ش ۱۵۷۵۳، ۱۷ دی ۱۳۵۷: ۸). اعزام وی به ایران در واقع آخرین تلاش دولت آمریکا در برابر انقلاب مردم ایران به شمار می‌رفت. آمریکایی‌ها تلاش داشتند تا در صورت امکان از طریق دستاویزهای قانونی و در چارچوب قانون اساسی و در صورت شکست با توسل به روش‌های قهری و خشونت‌آمیز محمدرضا شاه را بر مسند قدرت حفظ کنند (ملایی توانی، ۱۳۷۸: ۸).

هایزر در ۲۲ دی ۱۳۵۷ / ۱۲ ژانویه ۱۹۷۹ به همراه ویلیام سولیوان،^۱ سفیر وقت آمریکا در ایران، به دیدار شاه رفتند. هایزر در این دیدار به دنبال آن بود که شاه را ترغیب به تفویض اختیارات فرماندهی به بختیار نماید تا پس از خروج شاه از کشور با بازداشت گسترده مخالفان حکومت پهلوی، زمینه‌های انجام کودتای نظامی فراهم شود. هایزر پس از آماده‌سازی شرایط کودتا در ۱۴ بهمن ۱۳۵۷ / ۳ فوریه ۱۹۷۹ تهران را به قصد واشنگتن ترک کرد و مسئولیت خود را به ژنرال جانشینش ژنرال فیلیپ گاست^۲ تفویض نمود. در تمام گزارش‌های تلفنی و حضوری هایزر به برژینسکی، کارتر و دیگر سران دولت وقت آمریکا، وی بر آمادگی ارتش ایران برای انجام کودتای نظامی در حمایت از حکومت پهلوی و دولت بختیار تأکید می‌کند (هایزر، ۱۳۸۹: ۲۸۴-۲۹۴). با وجود این، هایزر در خاطرات روزانه خود، از پیوستن دوستان تن از ارتشیان به جریان انقلاب اسلامی در ۱۹ بهمن سخن به میان آورده و تلاش دارد این موضوع را کم‌اهمیت جلوه دهد. این موضوع به احتمال بسیار به پیوستن همافران به جریان انقلاب و بیعت آنان با امام خمینی اشاره دارد. از سوی دیگر در گزارش وقایع ۲۱ بهمن به ورود کارکنان و افسران نیروی هوایی به پادگان و در اختیار گرفتن تفنگ و مهمات اشاره دارد و تصرف پادگان دوشان‌تپه و تسلیم شدن ربیعی، فرمانده وقت نیروی هوایی ارتش

---

^۱William Healy Sullivan

^۲Philip C. Gast

شاهنشاهی را عامل شکست ارتش و تئوری کودتا و سقوط دولت بختیار می‌داند (هایزر، ۱۳۸۹: ۳۰۰-۲۹۶).

بی‌تردید هایزر به‌عنوان یک ژنرال نیروی هوایی امید بسیاری بر این شاخه نظامی به جهت وفاداری به شخص شاه و انجام کودتا در کشور داشت؛ از این رو با آغاز پیوستن همافران و کارکنان نیروی هوایی ارتش به جریان انقلاب، شکست طرح کودتا و فروپاشی درونی ارتش آغاز شد؛ بنابراین می‌توان گفت پیوستن همافران و افسران نیروی هوایی به انقلاب اسلامی افزون بر تسریع روند پیروزی انقلاب اسلامی، خطر کودتای نظامی را نیز از میان برداشت.

۳.۵. سیر تاریخی پیوند نیروی هوایی ارتش با جریان انقلاب اسلامی

در ۲۶ دی‌ماه ۱۳۵۷ و با شنیدن خبر خروج شاه از ایران، مردم حاضر در خیابان‌ها به بدنه کامیون‌ها و زره‌پوش‌های ارتش عکس امام خمینی را می‌چسباندند و سربازان را به دوش خود می‌گرفتند و تعدادی از سربازان نیز عکس‌های امام را در دست گرفته و به مردم نشان می‌دادند (روزنامه کیهان، ش ۱۰۶۱۴، ۲۶ دی ۱۳۵۷: ۳).

در روز ۳۰ دی ۱۳۵۷ تعداد زیادی از افسران، همافران و درجه‌داران پایگاه هوایی بندرعباس با راهپیمایی در محوطه پایگاه با همافران پایگاه‌های شاه‌رخ‌ی همدان (شهید نوژه) و وحدتی دزفول (که یک هفته در اعتصاب غذا بودند) اعلام هم‌بستگی نمودند (روزنامه کیهان، ش ۱۰۶۱۸، ۱ بهمن ۱۳۵۷، ۷).

در بهمن‌ماه ۱۳۵۷ همراه با امام خمینی، شماری از مراجع تقلید مانند آیت‌الله گلپایگانی، آیت‌الله حاج سید عبدالله شیرازی، آیت‌الله شریعتمداری و آیت‌الله سید محمدصادق حسینی^۱ در پیام

۱. برای دیدن متن پیام‌ها رجوع کنید به: (روزنامه کیهان، ش ۱۰۶۲۰، ۳ بهمن ۱۳۵۷: ۳؛ ش ۱۰۶۲۳، ۸ بهمن ۱۳۵۷: ۲-۳).

هایی جداگانه ارتشیان را دعوت به حمایت از مردم و انقلاب و دوری گزیدن از درگیری‌ها با مردم نمودند.

در روز ۴ بهمن ۱۳۵۷ تعدادی از افسران، همافران و درجه‌داران نیروی هوایی و با خانواده خود برای اعلام حمایت از انقلاب و امام به منزل آیت‌الله طالقانی رفتند. خبرنگار روزنامه کیهان در تاریخ ۵ بهمن ۱۳۵۷ در این باره می‌نویسد:

«این عده درحالی که فریاد می‌کشیدند: ما کارکنان هوایی هستیم، ما منتظر خمینی هستیم، از خیابان شاهرضا [انقلاب] عبور کردند و هنگامی که به نزدیک پل شاهرضا، تقاطع حافظ رسیدند فرمانداری نظامی به قصد متفرق کردن آنان شروع به تیراندازی هوایی کردند. ولی تظاهرکنندگان که اکثراً با لباس فرم نیروی هوایی بودند روی زمین نشستند و مأموران پس از لحظاتی تیراندازی راه را برای آنان باز کردند و رفتند» (روزنامه کیهان، ش ۱۰۶۲۲، ۵ بهمن ۱۳۵۷: ۲).

در ادامه اعتراضات، حدود صد نفر از همافران و کارکنان نیروی هوایی ارتش در ساعت ۲ بعدازظهر ۶ بهمن ۱۳۵۷ با شعارنوشته‌هایی در دست آغاز به راهپیمایی از درب ستاد کل نیروی هوایی در خیابان پیروزی (فرح‌آباد) نمودند (مراسان: ۲۰۷۲۹). آنان شعار «ما کارکنان هوایی هستیم، ما منتظر خمینی هستیم» سر داده و به سمت چهارراه کوکاکولا حرکت کردند. با گذر زمان جمعیت آنان به حدود دویست تا سیصد نفر رسید. اهمیت این راهپیمایی در این بود که برای نخستین بار نظامیان به صورت هماهنگ و با لباس نظامی به راهپیمایی علیه حکومت وقت می‌پرداختند (مراسان: ۲۰۸۰۲).

اعتراضات همافران و کارکنان نیروی هوایی بازداشت‌هایی را نیز به همراه داشت؛ به طوری که در حدفاصل ۵ تا ۹ بهمن ۱۳۵۷، حدود پنجاه نفر از کارکنان پایگاه شاهرخی همدان، پایگاه وحدتی دزفول، پادگان قصرفیروزه و پایگاه یکم شکاری بازداشت شدند که این امر منجر به

اعتراض گسترده و راهپیمایی و تظاهرات در پایگاه‌ها و مراکز دیگر نیروی هوایی مانند پایگاه یکم شکاری تهران، ستاد فرماندهی و فرماندهی آموزش‌های هوایی گردید (روزنامه کیهان، ش ۱۰۶۲۵، ۱۰ بهمن ۱۳۵۷؛ ۲؛ ش ۱۰۶۲۶، ۱۱ بهمن ۱۳۵۷؛ ۲). در نتیجه موج دستگیری‌های بیشتری به راه افتاد و ۱۳۰ تا ۱۵۰ نفر از کارکنان نیروی هوایی در پادگان‌های مختلف کشور بازداشت و به پادگان شهر خاش منتقل شدند و تا پیروزی انقلاب در بازداشت به سر می‌بردند (مراسان: ۲۰۷۹۵، ۲۰۷۹۹). این دستگیری‌ها اعتراضات زیادی را در پی داشت به طوری که جمعی از روحانیون متحصن در مسجد دانشگاه تهران نیز بیانیه‌ای را در حمایت از همافران صادر نمودند (مراسان: ۱۳۵۰۹/۱۱۷).

اما بی‌تردید یکی از تاریخی‌ترین اتفاقات روزهای پیش از انقلاب، دیدار جمع کثیری از همافران نیروی هوایی ارتش با امام خمینی و اعلام حمایت آنان از ایشان و انقلاب اسلامی ایران بود که این امر به نوعی حمایت بدنه اصلی نیروی هوایی از این حرکت مردمی به حساب می‌آمد. تعداد زیادی از همافران نیروی هوایی در ۱۹ بهمن سال ۱۳۵۷ در مدرسه رفاه با امام خمینی دیدار کردند و حمایت خود را از انقلاب ایران اعلام نمودند. نیروی هوایی به نوعی تبدیل به نخستین نیروی نظامی کشور شد که پیش از پیروزی انقلاب به این نهضت پیوست و آن را مورد حمایت خود قرار داد. این واقعه تاریخی باعث شکل‌گیری سلسله اتفاقات بعدی شد و روند وقوع انقلاب را تسریع کرد؛ به طوری که می‌توان گفت، جرقه پیروزی انقلاب در دوشان‌تپه تهران زده شد (نجف‌پور، ۱۳۹۰: ۱۱۵).

امام خمینی در این دیدار تاریخی در بخش‌های از سخنان خود، خطاب به همافران نیروی هوایی ارتش این‌گونه می‌فرماید:

۱. برای مطالعه بیشتر درباره وقایع روز ۱۹ بهمن ۱۳۵۷ رجوع کنید به: (مراسان: ۸۳۲۳؛ ۲۰۸۰۲؛ ۲۰۳۴۱؛ میردار، ۱۳۸۲: ۱۷۰-۱۶۹).

«درود بر شما سربازان امام عصر سلام‌الله‌علیه... از امروز در خدمت امام زمان سلام‌الله‌علیه و در خدمت قرآن کریم هستید... ما همه تابع قرآن کریم و تابع موازین اسلام و قواعد اسلام هستیم. ما همه از شماها [و] روحانیت از شماها تشکر می‌کند. امیدواریم که با هم و با پیوستگی به هم بتوانیم این طاغوت‌ها را تا آخر از بین ببریم و به جای آن یک حکومت عدل اسلامی برقرار کنیم که مملکت ما برای خودمان باشد» (سخنان تاریخی بنیان‌گذار جمهوری اسلامی در جمع کارکنان نیروی هوایی، ۱۳۹۲: ۲).

همافران در این دیدار تاریخی قطعنامه‌ای در حمایت از انقلاب مردم ایران صادر و تضمین نمودند که از امام خمینی و حرکت انقلابی مردم تا آخرین قطره خون خود حمایت کنند و دست به تظاهرات عمومی و اعتصاب غذا بزنند (مراسان: ۱۷۹۸/۹۴۸). تصویر این دیدار تاریخی در همان روز روی صفحه نخست روزنامه کیهان به چاپ رسید و موجی از سرور و شادمانی را در میان مردم انقلابی به وجود آورد.

بیعت همافران با امام از یک سو روحیه انقلابیون را دوچندان کرد و از سوی دیگر باعث بروز درگیری و اختلاف در ساختار ارتش شد. از این رو ستاد بزرگ ارتشتاران در بیانیه‌ای عکس فوق را مونتاژ شده و هدف جااعلان را تضعیف روحیه ارتش اعلام می‌دارد (مراسان: ۱۳۶۴۱/۸۹۵). هرچند که روزنامه کیهان در ۲۱ بهمن‌ماه با انتشار عکس دیدار همافران با امام از زاویه‌ای دیگر و تأییدیه امام خمینی، بر درستی و صحت این عکس تأکید می‌کند (روزنامه کیهان، ش ۱۰۶۳۴، ۲۱ بهمن ۱۳۵۷: ۱).

حضور همافران نیروی هوایی در مدرسه رفاه و حمایت آنان از انقلاب مردم ایران باعث بروز درگیری‌های خشونت‌باری میان لشکر گارد و نیروی هوایی در فرماندهی آموزش نیروی هوایی گردید. میزان این درگیری‌ها به حدی بود که تعداد زیادی از مردم انقلابی مسلح در روز جمعه ۲۰ بهمن ۱۳۵۷ به حمایت از افراد نیروی هوایی به مرکز آموزشی رفتند و جنگی خونین میان

آنان و لشکر گارد صورت پذیرفت. همافران با کمک مردم توانستند حلقه محاصره را بشکنند اما تلفات جانی زیادی در این درگیری رقم خورد. به گزارش روزنامه کیهان تا صبح روز ۲۱ بهمن شانزده تن از همافران^۱ و شش نفر از مردم کشته و ۱۱۷ تن زخمی و به بیمارستان منتقل شدند (روزنامه کیهان، ش ۱۰۶۳۴، ۲۱ بهمن ۱۳۵۷: ۱-۲). این درگیری‌ها تا ظهر روز ۲۲ بهمن ماه ادامه داشته و شمار زیادی از طرفین درگیری کشته و زخمی شدند.

موج اعتراضات همافران تا اندازه‌ای افزایش یافت که به نوعی تبدیل به تیترا اصلی و روزانه غالب روزنامه‌های کشور شده بود؛ از این رو ستاد ارتشتاران نیز در تلاش بود تا با صدور بیانیه به تکذیب خبرهای منتشرشده در روزنامه‌ها و حفظ روحیه ارتش بپردازد. نکته جالب آنکه برخی از این تکذیبیه‌ها پس از پیروزی انقلاب و در روز ۲۳ بهمن منتشر شدند (ر. ک. روزنامه آیندگان، ش ۳۲۸۶، ۲۳ بهمن ۱۳۵۷: ۶).

با پیروزی انقلاب اسلامی در ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ درگیری‌های میان نیروهای گارد با مردم و کارکنان هوایی مستقر در فرماندهی آموزش‌های هوایی خاتمه پیدا کرد. مردم در این درگیری‌ها از کارکنان نیروی هوایی پشتیبانی نمودند و شجاعانه به یاری آنان شتافتند و از فرماندهی آموزش‌های هوایی دفاع کردند. از این رو همافران این مرکز در ۲۳ بهمن با صدور اطلاعیه‌ای از مردم، بیمارستان‌ها، اورژانس و سازمان‌های چریکی تشکر و سپاسگزاری نمودند (آیندگان، ۲۳ بهمن ۱۳۵۷: ۱).

نتیجه‌گیری

می‌توان گفت نیروی هوایی یکی از رسته‌های حائز اهمیت در ارتش پهلوی بود و این حکومت همواره بر تقویت این بخش از قوای نظامی خود اهتمام داشت، بنابراین مقوله آموزش هوایی

۱. در روز ۲۱ بهمن ده نفر از کارکنان فرماندهی آموزش‌های هوایی به شهادت رسیدند. نگاه کنید به (مجموعه یادمان شهدا، جانبازان، ایثارگران و آزادگان ف.آ.ه شهید خضری، ۱۳۸۸).

در این دوره از اهمیت بسیاری برخوردار بود. رضاشاه و محمدرضا شاه تلاش داشتند تا با به‌کارگیری شیوه‌ها و تجهیزات نوین نظامی افزون بر تقویت نیروی هوایی، ساختار ارتش ایران را هماهنگ و قدرتمند سازند؛ از این رو دست به اعزام افسران نظامی به کشورهای پیشرفته، استخدام معلمان خارجی و تشکیل مراکز آموزش‌های هوایی در کشور زدند. شاهان پهلوی، به‌ویژه محمدرضا شاه، علاقه و امید بسیاری به این نیروی نظامی داشتند و با خرید هواپیماهای جنگی، نیروی هوایی ارتش را تکیه‌گاه اصلی خود می‌دانستند. با وجود این، اختلافات درونی ارتش ایران و خیانت برخی سران لشکری و کشوری در شهریور ۱۳۲۰ و نگاه تبعیض‌آمیز نیروهای آمریکایی و شکاف میان کارکنان و افسران نیروی هوایی در جریان انقلاب اسلامی موجب شد تا حکومت پهلوی هیچ‌گاه به اهداف خود دست پیدا نکند.

افسران آموزش‌دیده در غرب زودتر از دیگر کارکنان و افسران نظامی کشور به ساختار معیوب و وابسته ارتش شاهنشاهی پی برده و به دنبال رفع وابستگی شاخه‌های مختلف نظامی، به‌ویژه نیروی هوایی شاهنشاهی بودند. از سوی دیگر، رویکرد تبعیض‌آمیز افسران غربی حاضر در ایران و جایگاه نابرابر کارکنان مختلف این رشته نظامی باعث شده بود تا در آستانه انقلاب اسلامی شکاف و انشقاق درونی در میان کارکنان نیروی هوایی تشدید شود.

وقوع انقلاب مردمی ۱۳۵۷ و شعارهای برابری‌خواهانه و عدالت‌طلبانه این جریان، موجب گردید تا بخش زیادی از کارکنان و افسران نیروی هوایی، به‌ویژه همافران فرماندهی آموزش‌های هوایی که از رفتارهای تبعیض‌آمیز حکومت و تلقی به‌عنوان نظامیان درجه دوم به ستوه آمده بودند، زودتر از دیگر ارگان‌های نظامی کشور به جریان انقلاب اسلامی پیوستند و با قرار گرفتن در کنار مردم انقلابی ایران در پیروزی این جریان ملی و مذهبی نقش مهمی را ایفا نمودند.

کتابنامه

الف) اسناد

اداره اسناد و تاریخ دیپلماسی وزارت امور خارجه (استادوخ)، شماره پرونده: ۴۳/۴۸.
سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران (ساکما)، شناسه سند: ۲۹۷-۹۶۹۰.
مرکز اسناد انقلاب اسلامی (مراسان)، شماره بازیابی: ۱۳۵۰۹/۱۱۷، ۱۷۹۸/۹۴۸، ۱۳۶۴۱/۸۹۵، ۲۰۷۹۵،
۲۰۷۹۹.

ب) کتابها

ارتش در عصر پهلوی. تهران: انتشارات جهان کتاب. ۱۳۷۹.
پیشگامان پرواز در ایران، تهران: عقیدتی سیاسی نیروی هوایی، ۱۳۷۷، چ ۲.
تاریخ نیروی هوایی شاهنشاهی، از افسانه تا حقیقت، تهران: ستاد فرماندهی نیروی هوایی شاهنشاهی،
۲۵۳۵/۱۳۵۵.
حسینیان، روح‌الله، یک سال مبارزه برای سرنگونی رژیم شاه (بهمن ۱۳۵۶ تا بهمن ۱۳۵۷)، تهران:
انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۵.
خمینی، روح‌الله، صحیفه امام، ج ۶ و ۲۱، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)، ۱۳۸۹.
ده سال سخنان فرماندهی نیروی هوایی شاهنشاهی، تهران: روابط عمومی ستاد فرماندهی نیروی هوایی
شاهنشاهی، ۱۳۴۸.
ذکاء، یحیی، ارتش شاهنشاهی، از کورش تا پهلوی. تهران: شورای ارتشی جشن دو هزار و پانصدمین
سال بنیان‌گذاری شاهنشاهی ایران، ۱۳۵۰.
زرگری نژاد، غلامحسین (به کوشش)، خاطرات نخستین سپهبد ایران احمد امیراحمدی، تهران: مؤسسه
پژوهش و مطالعات فرهنگی، ۱۳۷۳.
سولیوان، ویلیام و آنتونی پارسونز، خاطرات دو سفیر: اسراری از سقوط شاه و نقش آمریکا و انگلیس
در انقلاب ایران، ترجمه محمود طلوعی. تهران: علم، ۱۳۷۳.

۳۶۰ ..... نشریه علمی تحقیقات اسنادی انقلاب اسلامی، سال پنجم، شماره ۱۰، پاییز و زمستان ۱۴۰۲

عاقلی، باقر، رضاشاه و قشون متحدالشکل (۱۳۰۴-۱۳۲۰)، تهران: نامک، ۱۳۷۷.
عزیزی، حشمت‌اله، تاریخ شفاهی ارتش در انقلاب اسلامی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۶.
علی بابایی، غلامرضا، تاریخ نیروی هوایی ایران، تهران: انتشارات آشیان، ۱۳۸۳.
قدیمی، ذبیح‌الله، تاریخ ۲۵ ساله ارتش شاهنشاهی ایران، تهران: سالنامه آریان، ۱۳۲۶.
لطیفیان، سعیده، ارتش و انقلاب اسلامی ایران، تهران: نشر مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۰.
مجموعه یادمان شهدا، جانبازان، ایثارگران و آزادگان ف. آ. ه شهید خضرای، تهران: فرماندهی آموزش‌های هوایی شهید خضرای، ۱۳۸۸.

مختصری از تاریخ پیدایش و پیشرفت نیروی هوایی ایران، به مناسبت پنجاهمین سال شاهنشاهی حکومت پهلوی، تهران: ستاد فرماندهی نیروی هوایی شاهنشاهی، ۲۵۳۵/۱۳۵۵.

مصور رحمانی، غلامرضا، خاطرات سیاسی: ۲۵ سال در نیروی هوایی ایران، تهران: رواق، ۱۳۴۶.
میردار، مرتضی، خاطرات حجت‌الاسلام ناطق‌نوری، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۲.
نجاتی، غلامرضا، تاریخ بیست‌وپنج‌ساله ایران از کودتا تا انقلاب، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۷۱.

نجف‌پور، مجید، تاریخ شفاهی نقش نیروی هوایی در انقلاب اسلامی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۰.

نراقی، احسان، از کاخ شاه تا زندان اوین، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، ۱۳۸۱، چ ۳.
نظری به آموزش در نیروی هوایی شاهنشاهی، تهران: ستاد فرماندهی نیروی هوایی شاهنشاهی، ۲۵۳۵/۱۳۵۵.

هایزر، رابرت، مأموریت در تهران: خاطرات ژنرال هایزر، تهران: انتشارات اطلاعات، ۱۳۸۹، چ ۶.

The Military Balance ۱۹۷۶-۷۷, London: Institute d etudes strategiques, 1977.

ج) مقاله

علائی، حسین، «معجزه امام در ارتش شاهنشاهی»، حضور، س ۱۷، ش ۶۰، بهار ۱۳۸۶: ۱۹۵-۱۹۹.

بررسی روند پیوستن نیروی هوایی ارتش شاهنشاهی به انقلاب اسلامی..... ۳۶۱

فروزش، فرشاد؛ کامرانی‌فر، احمد و سهیلا ترابی فارسانی، «بررسی ساختار و تشکیلات ارتش ایران در دوره پهلوی»، **ماهنامه جامعه‌شناسی سیاسی ایران**، س ۵، ش ۱۵، بهمن ۱۴۰۱، ۱۵۵۴-۱۵۷۰.
ملایی توانی، علیرضا، «تحلیلی از مأموریت ژنرال هایزر در ایران»، **تاریخ معاصر ایران**، س ۳، ش ۱۲، زمستان ۱۳۷۸: ۷-۴۲.

د) روزنامه‌ها

روزنامه آیندگان، ش ۳۲۸۶، ۲۳ بهمن ۱۳۵۷.
روزنامه اطلاعات، ش ۱۵۷۵۳، ۱۷ دی ۱۳۵۷.
روزنامه کیهان، ش ۱۰۶۱۴، ۲۶ دی ۱۳۵۷؛ ش ۱۰۶۱۸، ۱ بهمن ۱۳۵۷؛ ش ۱۰۶۲۰، ۳ بهمن ۱۳۵۷؛ ش ۱۰۶۲۲، ۵ بهمن ۱۳۵۷؛ ش ۱۰۶۲۳، ۸ بهمن ۱۳۵۷؛ ش ۱۰۶۲۵، ۱۰ بهمن ۱۳۵۷؛ ش ۱۰۶۲۶، ۱۱ بهمن ۱۳۵۷؛ ش ۱۰۶۳۴، ۲۱ بهمن ۱۳۵۷.

ه) مصاحبه‌ها

صدقی، ضیا، **مصاحبه با حسن طوفانیان**، ۹ می ۱۹۸۵؛ واشنگتن دی سی، نوار پنجم.
مرکز اسناد انقلاب اسلامی (مراسان): **مصاحبه با محمد سرلک**، شماره بازیابی: ۲۰۷۲۹. **مصاحبه با حسین درویش ایبانه**، جلسه دوم، شماره بازیابی ۲۰۸۰۲. **مصاحبه با فریدون شمس**، شماره بازیابی ۸۳۲۳. **مصاحبه با سرتیپ ابوالقاسم بدوی**، شماره بازیابی ۲۰۳۴۱.

ی) تارنما

آرشیو مرکز پژوهش‌های شورای اسلامی، آیین‌نامه رسته‌های افسران، همافران و درجه‌داران نیروی هوایی شاهنشاهی، مصوب ۲۶ دی ۱۳۵۶، دوره ۲۴،

<https://rc.majlis.ir/fa/law/show/۹۷۶۱۴>

ممنوعیت استخدام اتباع خارجه در سال ۱۳۱۸ (ساکما: ۲۹۷/۹۶۹۰)

۵۲/۱۱/۱۱

۰۳۱۰۱۰۲۰

بیانیه حمایت روحانیون مبارز متحصن در مسجد دانشگاه تهران درباره همافران

بسمه تعالی

ارتش را گزافهای ناپید شده، رژیم حصار عده‌ای از همافران دلیر و فداکار -
 بادگانهای تهران، اصفهان، همدان و بوشهر را بحرم پیوستن به ملت و سر باززدن از پیمان
 برادرکشی و خیانت دستگیر کرده‌اند و جان این جوانان عزیز که نخواستند آلت دست جنایتکاران
 گران قرار گیرند، در معرض خطر جدی قرار گرفته است.
 اینک خانواده‌های این دلیران آگاه و همه مبارزان متعهد دست‌نگران وضع این هم‌زمان -
 بی‌ظن و بی‌رحمانه تر آنکه در این شرایط سخت روحی خانواده‌های این بلخ‌خواران را محسوس
 به متغیبه منزلت‌سازمانی کرده‌اند. ما بمقامات مسئول اخبار میکنیم که این رزمندگان با
 وجدان را هرچه زودتر آزاد کنند و خانواده‌هاشان را از نگرانی در آورند و گرنه با
 عکس العمل شدید و قهر آمیز ملت مبارز ما روبرو خواهند شد و هر حادثه‌ای بوجود آید
 مسئولیت آن مستقیماً متوجه رژیم ضد مردمی حصار خواهد بود.

روحانیون مبارز متحصن در مسجد دانشگاه تهران

بیانیه حمایت روحانیون متحصن در دانشگاه تهران از همافران در ۱۱ بهمن ۱۳۵۷ (مراسان):

(۱۳۵۰۹/۱۱۷)

طبقه بندی

از : ۱- هیئت رئیسه
به : تیمسار فرماندهی ضد اطلاعات
ساعت و تاریخ مخابره ۱۹۳۵ - ۲۱، ۱۱، ۵۷
موضوع :
شخصات گیرنده : رزیدان (افسر جا نشین)
شخصات گوینده : رزیدان (افسر جا نشین)
شماره
شماره تلفن گوینده

برابر اطلاع واحد رزیدان ضابطه ملانی و ضابطان پرواز تهران طبقه ای از فرمان
کلاس رزیدان در تقویم است که در تهران کلاس را در روز و شنبه فروردین ماه
در وقت با هم می رسد اول از رزیدان است که در تهران فرزند امیر تقی با کار در بانک
سقطه می بیند با آن که در تهران فرزندش در تهران است که این هم فرمان کمال است که در تهران
عربی اداره رزیدان کلاس فرزند که در آن هوای است بر او در روز بیایم است با آن
روز و شب رزیدان در تهران
رتال جامع علوم انسانی
لرزیدی: بصمت دارد

گزارش مرکز مهندسی نیروی هوایی درباره مبارزات همافران در ۲۱ بهمن ۱۳۵۷ (مراسم):

(۱۳۹۰۳/۱۰۵)

۱۴۳۴

۱۴۳۴۰۰۰۰۱

مورخه ۵۷/۱۱/۱۹ قطعنامه همافران نیروی هوایی درمقر دولت انقلابی آقای مهندس بازرگان

بنام خدائی که جان داد تا با ظلم و استبداد دما رزه کنیم .

خدائی که قدرت داد تا رژیمهای سفاک و خونخواری چون پهلوی را سرنگون کنیم ، خدائی که آزاده نمود سیزده سال پیش طبقه ای بنام همافران در نیروی هوایی ایران بوجود آورد تا در این زمان دوشا دوش برادران و خواهران خود در جبهه استقلال ، آزادی ، جمهوری اسلامی بجنگند ، شهید بدهند ، زندانی سیاسی بدهند و فریاد بزنند ، ای ملت مسلمان و مبارزان ایران ، ما همافران نیروی هوایی ایران برادران شما شایم خون شما در رگهای شما جاری است ، هر که خون شما را بریزد خون ما را ریخته است ، پس دشمن شما دشمن ما است و ما تا آخرین قطره خونمان با او میجنگیم و بخوبی آگاهی داریم که فرمانده واقعی ما همافران قاصدا عظیم نائب الامام خمینی است ، یعنی همان کسی که رهبر واقعی همه ملت ایران است . بنا بر این قبل از عصر چیز لازم دیدیم و ورود آن اما میزرگوار به خاک و بتن را ملت عزیز ایران تریک و تهنیت عرض کنیم . اکنون خلاصه ای اواقدا مات انجام شده توسط همافران را در کفرا این جنبش عرض میسرانیم :

۱- سیزده سال است که این طبقه در حال مبارزه با فرماندهای مزدور خود میباشند و همواره زندانها و نیروی هوایی و غیره ملو از همافران بوده و اکنون هم هست و خواهد بود . تا زمانیکه پیروزی نهایی حاصل شود .

۲- اعتصاب غذا و کار در دما دگانها .

۳- زمانیکه جنبش شروع شد ، هیچ همافری قبول نکرد که اسلحه بدست گرفته و بخیا با آنها برود تا برادران و خواهران خود را هدف گلوله قرار دهد .

۴- فرماندهان مزدور دستور انتقال ۳۰ فروندها بیمای فانتوم را به عربستان سعودی و اسرائیل صادر کردند ، همافران و سایر برادران هوایی تحمل چنین دستوری را نیاوردند که اموال بیت المال این کشور که از نفت و با مالیهاتهای بیوزنان و بیبر مردان این مملکت خریداری شده بکشور وابسته امپریالیستی دیگری منتقل گردد ، لذا با بریدن کامل هواپیماها از پرواز آنها جلوگیری کردند و همافران دستگیر و در قفسهای پر از و جادهای دیگر زندانی شدند ، اما امپریالیست با آوردن متخصصان اسرائیلی و آمریکایی آنها را تعمیر کرده و از اینجا سردند ، ما آنها را به ترحیمت که شده پس خواهیم گرفت .

۵- هرگاه فرماندهان مزدور میخواهند این جنبش مردمی را کمونیست یا تجزیه طلب و غیره معرفی کنند با سروصدا و فریاد دما فران مواجه میشوند .

۶- اعلام همبستگی خود را با ملت ایران بتوسط اعلامیه ها ، روزنامه ها و نشینا ماها نمودیم .

۷- با شرکت در ظاهرات بخصوصی در روزهای (ناسوما عا شورا و اربین) و زندانی شدن و شهید شدن ماها همافران ، همبستگی خود را با شما برادران و خواهران بیشتر اعلام داشتیم .

۸- اکنون برای هر چه مستحکمتر کردن این همبستگی ایجا کرده ام تا بگوئیم ، سوگند بخدا و قرآن که تا آخرین قطره خون خود از این جنبش و شاملت ایران دفاع خواهیم کرد و به فرماندهان مزدور هشدار میدهم که هر کدام از آنها که بفرماید این جنبش مقدس قیام کند و یا کودتای نظامی بکند قبل از هراقدا می خود را ترور خواهد کرد ، بداند که هیچ لبتدای چه ما فروا فسر و با درجه دار روسریا از آنها فرمانبرداری نخواهد کرد . از سایر برادران ارتشی ، آفسران ، درجه داران ، سربازان میخواستیم که چهره واقعی ارتش ایران را بملت ایران نشان بدهند و با گردنم آبی در این مکان مقدس همبستگی همیشگی خود را با ملت ثابت کنند ، تا خدای ناکرده فرماندهان فرعونی فکرتکننده که ارتش ایران از آنها فرمانبر داری میکنند و آیات عظام بضمون حضرت آیت الله العظمی خمینی تقاضا داریم برای آزادی همافران زندانی و سایر برادران ارتشی اقدامات بیشتری را مذول دارند تا بدینوسیله روح همافران شهید را شاد فرمایند ، واقعا که در انوع پیروزی و آزادی های شهید خالیست . درود بروان پاک شهیدای راه حق که با خون خود لاله های باغ آزادی را آبیاری کردند .

ما همه

ماهما فریم خمینی گوش بفرمان توفیم خمینی ساعت ۱۰ صبح در ستاد کمیته مرکز رفاه

قطعنامه همافران نیروی هوایی در ۱۹ بهمن ۱۳۵۷ (مراسان: ۱۷۹۸/۹۴۸)

بیانیه ستاد بزرگ ارتشتاران درباره جعلی بودن عکس بیعت همافران با امام خمینی (مراسان):

(۱۳۶۴۱/۸۹۵)